

ՀԱՅ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՓՅՈՒՌՔՈՒՄ 21-ԸՂ ԴԱՐՈՒՄ

Վահրամ Հովյան՝

Հայկական սփյուռքի առջև ծառայած ամենամեծ մարտահրավերներից մեկը ինքնության կորուստն է, քանզի ազգերը մեռնում են ոչ թե ֆիզիկապես, այլ հոգեպես: Անգամ խոշորամասշտաբ կոտորածների ու ցեղասպանությունների միջոցով հնարավոր չէ ֆիզիկապես ոչնչացնել որևէ ժողովրդի ամբողջությամբ: Թե՛ հայերը, թե՛ հրեաները և թե՛ ցեղասպանության ենթարկված այլ ժողովուրդներ, չնայած ահռելի մարդկային կորուստներին, այնուամենայնիվ, չեն վերացել աշխարհից: Փոխարենը վերացել են այն ժողովուրդները, որոնք թեև չեն ենթարկվել ցեղասպանության, բայց դատապարտվել են հոգևոր մահվան, այն է՝ ձուլվել են այլ ժողովուրդների:

Հայ ինքնությունը սփյուռքում տասնամյակներ շարունակ¹ հիմնված է եղել լեզվի, կրոնի, ազգային մշակույթի, Ցեղասպանության հիշողության, հայկական ավանդական ընտանիքի պահպանման գաղափարների վրա, որոնք էլ հանդես են եկել որպես ազգային ինքնագիտակցության բաղադրիչներ: Սակայն այս բոլոր բաղադրիչներն էլ ժամանակի ընթացքում նահանջ են ապրել: Նրանց թուլությունն ու խոցելիությունն ակնհայտ երևում են ժամանակի ու տարածության մեջ:

Ժամանակային առումով հայ ինքնության բաղադրիչների կորուստն իր ցույց է դրվել դեռևս հայկական սփյուռքի ձևավորման վաղ փուլում՝ 1920-

---

^{*} «Նորավանք» ԳԿՀ Գիտական-փորձագիտական խորհրդի քարտուղար, Հայագիտական կենտրոնի ավագ փորձագետ:

¹ Չնայած դարերի ընթացքում հայրենի երկրից հայերի շարունակական արտագաղթին և արտերկրում հայկական գաղթօջախների բազմադարյա գոյությանը, այնուամենայնիվ, գիտական շրջանակներում ընդունված է այն տեսակետը, որ հայկական սփյուռքը Ցեղասպանության հետևանք է: Համարվում է, որ նախքան Ցեղասպանությունը եղել են պարզապես հայկական գաղթօջախներ հայրենիքից դուրս, իսկ սփյուռքը՝ որպես բովանդակ ամբողջություն, ձևավորվել է Ցեղասպանության հետևանքով:

30-ական թթ., երբ սփյուռքը կազմում էին Ցեղասպանության ենթարկվածների առաջին սերնդի ներկայացուցիչները, ինչի մասին ահագանգել են ժամանակի հայ մտավորականության ու հասարակական-քաղաքական շրջանակների ներկայացուցիչները:

Տարածության մեջ հայկական ինքնության բաղադրիչների կորուստն ակնհայտ երևում է այն բանում, որ նույնիսկ սփյուռքի ամենաավանդական համայնքներում՝ Մերձավոր և Միջին Արևելքում, դրանք ակնհայտ նահանջ են ապրում: Դա դրսևորվում է ինչպես խառնամուսնությունների աճով, այնպես էլ հայկական դպրոցներ հաճախողների թվաքանակի նվազմամբ, լեզվի տիրապետման, մշակութային հաղորդակցության նահանջով և ազգային ինքնագիտակցության ձևափոխմամբ:

Այսպիսով, կյանքը ցույց է տվել, որ ազգային ինքնության ավանդական հենասյունները, թեև ժամանակի ընթացքում որոշակիորեն կարողացել են ապահովել հայ ինքնության պահպանումը սփյուռքում, այնուամենայնիվ, միայն դրանց միջոցով ներկայում այլևս հնարավոր չէ լուծել սփյուռքում ազգային ինքնության խնդիրը: Հետևաբար, առաջ է գալիս նոր մոտեցումների հրամայականը:

21-րդ դարում սփյուռքահայության շրջանում ազգային ինքնության հենասյուն պետք է դառնա հայոց պետականության գաղափարը: Վերջինս ընդհանուր առմամբ հանգում է հզոր հայրենի պետություն կերտելու գաղափարին՝ որպես համայն հայության հարատևման ու զարգացման երաշխիք: Այն, ըստ էության, հանգում է անգամ պետականակենտրոնության գաղափարին, քանի որ այդ դեպքում պետության շահը, նրա անվտանգության ու զարգացման հարցերը վեր են դասվում անհատական, խմբակային, կուսակցական և այլ շահերից: Յուրաքանչյուր հայ անհատի, խմբի, կուսակցության և այլն (լինի սփյուռքում, թե հայրենիքում) մտահոգության թիվ մեկ առարկան դառնում է Հայաստանի՝ որպես համայն հայության ազգային պետության հզորացումը:

Հզոր հայկական պետականության կերտման գաղափարախոսությունը, որպես սփյուռքում հայ ինքնության պահպանման հենասյուն, ունի առավելություններ ինքնության այլ բաղադրիչների նկատմամբ: Դա, առաջին հերթին, նրա միավորիչ հատկությունն է: Վերջինս բխում է այն հանգամանքից, որ հզոր հայրենիքի գաղափարը չի ենթադրում շերտավորումներ կամ մասնատվածություն:

Ինչպես հայտնի է, սփյուռքը միատարր հանրույթ չէ: Այն տարբեր չափորոշիչներով՝ լեզվական, կրոնադավանանքային, կուսակցական, տարածքային և այլն, բաժանվում է բազմաթիվ խմբերի: Հայ ինքնության հենասյուներից միակը, որը չի ենթադրում ներքին տարաբաժանումներ, Ցեղասպանության հիշողությունն է: Սակայն վերջինը, սփյուռքում հայ ինքնության փոխակերպման հետ մեկտեղ, ինքն էլ է ենթարկվում փոխակերպման՝ դիտվելով որպես տվյալ երկրի պատմության մի մաս:

Պետականակենտրոնության կամ հզոր հայրենի պետության գաղափարախոսությունը, ի տարբերություն ազգային ինքնության վերոհիշյալ հենասյուների, նախ, ինչպես արդեն նշվեց, չունի բաժանարար հատկություն: Հակառակը՝ այն միավորում է տարալեզու, տարադավան, տարբեր կուսակցությունների պատկանող կամ համակրող, տարբեր տարածաշրջաններում ու երկրներում ապրող հայերին մեկ ընդհանուր գաղափարի շուրջ: Ի տարբերություն Ցեղասպանության պատմական հիշողության, այն գերծ է այլ ժողովուրդների պատմական հիշողության մեջ ներծծվելու, այլ երկրների պատմության մաս դառնալու վտանգից:

Հզոր պետականության՝ որպես սփյուռքում ազգային ինքնության հենասյան, մասին դրույթը հիմնավորվում է նաև միջազգային, մասնավորապես՝ հրեական փորձով: Հակառակ հրեական սփյուռքի նախանձելի հնարավորություններին, դժվար է պատկերացնել, թե ինչ վիճակում կլինեք այն այսօր, եթե չլինեք Իսրայել պետությունը՝ իր ներկա տնտեսական, գիտատեխնոլոգիական, ռազմական, կրթական և այլ հզորությամբ: Այս համատեքստում չմոռանանք, որ հրեությունը նախքան Իսրայել պետության ձևավորումը՝ 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին, իր ողջ ֆինանսական և կազմակերպչական ներուժով հանդերձ, որպես էթնիկ ընդհանրություն գտնվում էր անհետացման եզրին:

Հայ ժողովրդի պարագայում պետականակենտրոնության կամ հզոր պետություն կերտելու գաղափարախոսության՝ որպես ազգային ինքնության հենասյան, որդեգրման համար առկա են ներքին բարենպաստ նախադրյալներ: Բանն այն է, որ ներկայիս հայկական զույգ պետությունները՝ ՀՀ-ն և ԱՀ-ն, առավելագույնս են համապատասխանում ազգային պետության նկարագրին՝ հաշվի առնելով նրանց բնակչության առավելագույն էթնիկ միատարրությունը: Ամերիկյան քաղաքագիտության հսկաներից Սեմյուել Հանթինգթոնը առանձնացնում է ազգային ինքնության երկու տեսակ՝ քաղաքացիական և էթնիկ: Հայաստանն այն դեպքն է, երբ

ինքնության հիշյալ երկու տեսակները ոչ միայն հակադրության մեջ չեն մտնում միմյանց հետ, այլև ներդաշնակ համատեղվում են:

Ասվածը բնավ չի նշանակում, որ կայացած ու հզոր հայրենի պետականությունն իրենով պետք է փոխարինի ինքնության մյուս բաղադրիչներին՝ լեզու, կրոն, մշակույթ, պատմական հիշողություն և այլն: Այն պարզապես պետք է լինի սփյուռքահայի ազգային ինքնագիտակցության առանցքում՝ իրենով սնելով և ուժեղացնելով նաև այդ բաղադրիչները:

Դրա իրականացման եղանակը հետևյալն է: Հզոր հայրենի պետականությունը.

1. ազատում է սփյուռքահայությանը պետականագուրկ ժողովրդի բարդույթից;
2. ներշնչում է ազգային հպարտության (հայությանը պատկանելու հպարտության) զգացում;
3. մղում է ամրապնդելու և ավելի վառ կերպով արտահայտելու հայությանը սեփական պատկանելությունը, ինչն էլ, իր հերթին, մղում է սփյուռքահային առավել նախանձախնդիր լինել հայոց լեզվի, քրիստոնեական հավատի, հայ մշակույթի, պատմական հիշողության պահպանման և ամրապնդման հարցում;
4. մղում է նաև մասնակից լինել հայրենի պետականության (ՀՀ և ԱՀ) շարունակական զարգացումն² ու հզորությունն ապահովելու գործին:

Այսպիսով, ձևավորվում է յուրահատուկ «փակ շրջան», սակայն ոչ թե արատավոր, այլ բարենպաստ: Մի կողմից՝ հզոր հայրենի պետականությունն է ապահովում ազգային ինքնագիտակցության վերելքը սփյուռքում, մյուս կողմից՝ բարձր ազգային ինքնագիտակցությունը մղում է սփյուռքին գործունե մասնակցություն ունենալ հայրենի պետության զարգացման գործին՝ ապահովելով վերջինիս հզորությունը:

²Մեր օրերում բավական շատ է օգտագործվում «մարտահրավեր» հասկացությունը: Կարծում ենք, 21-րդ դարում յուրաքանչյուր պետության և ազգի համար ամենալուրջ մարտահրավերներից մեկը սեփական երկրի շարունակական զարգացման ապահովումն է: Այստեղ «զարգացում» հասկացությունն օգտագործվում է ամենալայն իմաստով՝ տնտեսական, գիտակրթական, տեխնոլոգիական, մշակութային, ռազմական, ժողովրդագրական և այլն: Առանց շարունակական և համապարփակ զարգացման ցանկացած պետություն դատապարտված է հետամնացության և վերջնարդյունքում՝ գաղութացման զարգացած պետությունների կողմից: Պատահական չէ, որ հաճախ «անվտանգություն» և «զարգացում» հասկացությունները դիտվում են որպես հոմանիշներ, քանզի առանց ցարգացման անհնար է ապահովել, անգամ՝ պատկերացնել որևէ երկրի անվտանգությունը: